

Provincialnost in kozmopolitskost

Od blaznosti do blagoslova

Boštjan M. Zupančič

Oslovenski majhnosti je bilo že dosti povedane in o njej izrečeno veliko naravnost hudobnih besed. »Majhnost« tu lahko pomeni zavist, ozkosrčnost, nevelikopoteznost, sebičnost, nezaupanje itd. Po Nietzscheju hlapčevski narodi (»nezgodovinski« po Marxu) ne izhajajo iz samolastne pobude, to je, se le nemočno odzivajo na ukaze Gospodarja. Imajo globoko »reaktivno psihologijo«. Obremenjeni so predvsem s čustvom »resentimenta«.

Nietzsche, ki je bil sam jezikoslovec, očitno ni našel nemške besede. Dоследno je uporabljal francoski izraz *ressentiment*, ki pomensko zajema iz *la rancune*: mržnja, jeza, gnev, zamera. *Rancune* obsega apriorno zavračanje drugega in zavist ter vse, kar spada zraven. Prav zavist – in ne napuh! – pa je po Chaucerju in po Melanie Klein prva morilka vseh vrlin. Bistvo hlapčevstva torej nista podrejanje in subordinacija, ki sta sicer sestavna dela vsake institucionalne hierarhije. Bistvo hlapčevstva je v apriornem zavračanju Gospodarjevega Ukaza: oziroma tistega, kar se paranoidno sprojičira kot Gospodar in kot Ukaz.

To zavračanje se kot frustracija ne more izraziti v normalni agresiji zoper Gospodarja. Agresija se torej obrne sama proti sebi (samomori), postane pasivna (*passive aggressive* kot angl. pridevnik) ter postaja zatrta jeza, mržnja, zahrbtnen gnev in zamera. Prav ta zatrtost normalne agresivnosti, ki se ne sme preventilirati, postane v nasledstvu generacij neke vrste ideologija. Postane zavist, ponigliavost, podlost, zahrbtnost, opravljanje in obrekovanje, ne držanje dane besede in vse ostalo, kar spada zraven.

Vse to se poleg tega veže še na štiri kardinalne kmečke vrednote, ki so po Josipu Županovu: avtoritarnost, patriarhalnost, inertnost in insularnost.

Boštjan M. Zupančič

Majhnost in presihanje ustvarjalnosti

Slovenci smo zato tlačanski narod brez naravne elite. Kadar smo iz sebe spočeli kaj velikega, je tudi to, če je ostalo med nami, postalo majhno. Če se je podalo v svet, ki je znal in hotel biti navdušen, tedaj je preraslo v čisto druge razsežnosti. Kadar pa so se taki močje vračali, mnogi na primer v času ustanavljanja slovenske univerze med obema vojnoma, jih je narod pogosto skrčil na njihov prvotni format. Majhnost se je kazala v presihu njihove ustvarjalnosti, pogosto pa tudi v alkoholu, ki je mnogim v notranjost odpiral poti, katere jim je navzven zapirala agresivna provincialnost. Spomnimo se tudi obupnih tožbá Emila Korytky, ki se je v Ljubljani dobesedno dušil od nedogajanja. Rečeno je že bilo, da je omenjena provincialnost v občutku majhnosti, kakršnega si nacionalna skupina zgolj dveh milijonov ljudi sicer upravičeno lahko privoščiti: provincialnost je tako doživljanje sveta, ki mu uspe iz zaznave izločiti širše dogajanje samo zato, da bi ohranjalo samozadovoljnost, tudi tedaj, kadar je neupravičena. Toda če je tako, zakaj je potemtakem vse prej kot provincialna Islandija s svojimi 400.000 prebivalci dokazano naj-srečnejša dežela na svetu?

Provincialnost in pretok informacij

Prislovična provincialnost je torej avtarkija. In da ne bo pomote, taki avtarkiji so podvrženi tudi zgodovinski narodi (Francozi, Nemci, Angleži, Švedi, Rusi itd.) – in so nori natanko v premem sorazmerju s prepričanjem o svoji slavni zgodovinski preteklosti itd. Tu pa lahko rečemo, da je problem napuh, *orgueil*, *pride* itd. – obnem pa, da je to zahodni in precej specifično evropsko-etnocentrični problem. Vrednote iz preteklosti, residualne tlačanske vrednote, so kot atavistični geni v človeškem genomu, tisti, ki so si jih bili pridobili še dinosavri za obrambo pred bogvekatere virusom iz pleistocena.

Provincialnost je torej izključevalna (rasizem, ksenofobija itd.) oblika samoreferenčnosti – nanašanja na samega sebe. Veliko je potemtakem odvisno tudi od tega, kakšna je vsebina te reference na samega sebe. Demokracija, svoboda govora, tiska itd., to so zgolj okviri, v katerih se samonanašanje dogaja. Če je vsebina slaba, je tudi samoreferenčnost zgolj jačanje slabe. Izjema naj bi bil, za tiste, ki so to pripravljeno verjeti, to je za same Francoze, t. i. *exception française*. Zato pa so demokracija, svoboda govora, tiska itd. resnica o ljudstvu in ljudeh, kakršni so. S to resnico nam je bilo v prejšnjem sistemu prizaneseno.

V prejšnjih časih je bila provincialnost stvar pretoka informacij. V provinci pač niso vedeli za nekatere stvari, za katere so vedeli v prestolnici. Tam so velike aglomeracije prebivalstva omogočale kozmopolitsko dogajanje, za kakršno v redko naseljenih krajih ni bilo dovolj ljudi. Danes, ko je

pretok informacij do zadnjega hribovskega zaselka povsem odprt, je očitno, da provincialnost kakšnega okolja ne more biti pomanjkanje informacij.

Kozmopolitska dežela ali bizarna predalpska pokrajina?

Zato se sprašujem, v čem je potemtakem dušljivost obrobni območij, s katerih talent beži in v katerih prevladujeta tako zelo nasilna (odbojna, odklonilna) poprečnost in s sabo zadovoljni najnižji skupni imenovalec? Območja, koder je rutina vsakdanjega življenja do take mere dognana, da se v njej prihodnost ponavlja že v sedanjosti, zaradi česar je sploh nemogoče govoriti o napredku, razen če za napredek štejem tiste izposojene inovacije, ki prek trga navsezadnje prodro tudi v duhovno potvorbene pokrajine, so na zunaj zelo podobna deželam, kjer se kaj dogaja, čeprav se v resnici ne dogaja nič. Prevladuje dolčas, ki je povrh vsega še nezaveden, tako da ljudje sploh ne vedo, kako se jim je čas pravzaprav ustavil. Ker je človek dejavno bitje pobude in ker obstaja toliko, kolikor tvorno vpliva na lastno prihodnost, se je mogoče celo vprašati glede resničnosti take obrobne človečnosti. Vse to je treba postaviti tudi v današnji zeitgeist, to je, v zdr. Ta zdr, ki je anomija, dezorganizacija in prazni tek zgodovine, že polarizira politični spekter. Vztrajanje pri človekovih pravicah in vladavini prava je zato še toliko bolj neobhodno!

Vprašajmo se torej, ali je Slovenija tačas v resnici kozmopolitska dežela ali pa kljub vsemu ostaja bizarna predalpska pokrajina, mrtvi stranski rokav svetovnega veltoka, katerega šumenje se sicer sliši, a njegovi valovi niti ob najhujših poplavalah ne prodro do stoječih vodá –, kjer so se zato zaredili vsakovrstni paglavci, ki v velikem toku ne bi imeli kaj iskati. Vprašanje je, ali je majhna kultura tako sploh še lahko kultura, saj z njo pojmujejo nekaj, kar se vseskozi prenavlja in ponavlja samo samo iz sebe.

Družba brez kvalitetne elite je kot kura brez glave

Seveda je to tudi stvar vsakokratnih elit. *Qualis grex, talis rex*: kakršno je ljudstvo, taka je njegova elita. To je seveda v demokraciji danes še posebej res, ko si vendar ljudje lahko protagoniste ad nauseam ogledujejo na televiziji. Tu ne gre samo za to, ali ljudje opazijo, da je objektivno neki kandidat osebnostno moten. Gre za to, ali se z njim nezavedno – in hvalabogu ne za vedno – poistovetijo ali ne. Ljudje je mogoče in je pametno soditi po tem, s kom se družijo. To je danes empirično dokazano – da se namreč ptice iste baže družijo v istorodne jate. Da so to klike, za katere Zakon ne velja, je drugo vprašanje, tu gre bolj za to, ali ljudje to opazijo ali ne.

Inovativnost je navsezadnje psihološka kategorija, pogojena z veliko poguma. Kultura se začne in konča v posamezniku in njegovi posamični zavesti. Šele od tam se s

pripoznavanjem okolja in prepoznavanjem od okolja prenaša najprej v ožje kroge take ali drugačne »elite«, od tam pa v t. i. globalno družbeno zavest. Družba brez kvalitetne elite je kot kura brez glave. De Gaulle je to vedel, pa je takoj po vojni zavestno postavil Ecole nationale d'administration, Ecole normale supérieure ter Science Po kot institucije za produkcijo novih elit.

Največji izziv – biti to, kar si

Kultura je tako predvsem vprašanje zmožnosti posameznika, da v družbenem sobesedilu postane kar največ od tega, kar je sposoben postati: da se udejanji. V vsakem od nas je več možnosti in zmožnosti, kot jih lahko uresničimo v enem samem življenju. Ustvarjalni človek, ki je velik del svojih ustvarjalnih zmožnosti v resnici udejanil, je ustvarjalni zato, ker ga veseli, da je to, kar v resnici je. Logika pa je tu, kot običajno, seveda obrnjena.

Biti to, kar v resnici si, pa je največji izziv. Še več, mogoče je reči, da človek sploh živi le toliko, kolikor produktivno živi lastno istovetnost. To pomeni prek lastnih dejanj samega sebe vsak dan znova odkrivati. Za to ne zadošča izprijena zavzetost za nekakšno patološko-narcistično »samoaktualizacijo«. Tu sta potrebna predvsem čisto specifična energija in pravi pogum. Človekova bivanjska istovetnost je stvar njegovih dejanj, ta pa se lahko – ali pa tudi ne – skladajo s tistim, kar človek potencialno, v svoji najgloblji in hrepeneči zasnovi, je. In povejmo kar prozaično, da je zasnova lahko povsem genetska predispozicija za nekaj, kar se potem mora tako ali drugače

uveljaviti v sobesedilu skupin, v katerih se posameznik udeležuje.

Odtujenost kot negativ ustvarjalnosti

Stopimo še korak dlje v ozadje tistega izvirnega greha, s katerim je bila posamezniku odvzeta možnost, da bi bil v svojem obstoju polno udeležen, da bi živel lastno življenje, nerazdvojen in pripadajoč sam sebi. Kje je tista točka v razvoju otroka, ko mu je že zarana odvzeta vsaka možnost, da

ben pri vsaki še tako majhni in še tako prozaični inovaciji. Če je ta eros že spočetka sprogramiran izključno na hedonizem in reprodukcijo vrste, potem ga za ustvarjanje civilizacije in zgodovine pravzaprav nič ne ostane. Če sta zgodovina in civilizacija potemtakem presežek spolnega nagona (besedo sublimacija smo pravzaprav že oropali njenega razlagalnega pomena, ki ga je imela po Nietzscheju), ki ni porabljen zgolj za reprodukcijo biološke vrste, potem je ustvarjalnost tiste vrste vitalna energija, ki se izraža v drugačni, širši in manj eksklu-

Kersnik? Nam gre črtica Nagrada Prežihovega Voranca še do srca?

Zasebna lastnina, če prav premislimo, je navadno izključena v vseh družbah, npr. pri samostanih, v cerkvi sploh, kibucih itd., kjer monogamno reproduktivna funkcija ni v ospredju. Ena od kapitalističnih ideoloških floskul je, da je človek po naravi nagnjen k prisvajanju in da je zato kapitalizem, ki to sebičnost zvito vprega v voz družbenega napredka, zelo pozitivna stvar. Ena od temeljnih neomenjenih domnev v diskusiji okrog družbene lastnine je, da zasebna lastnina nad produkcijskimi sredstvi »bolje funkcionira«, ker je človek sebično bitje, ker si želi prisvajati in ker je ta »ekonomski motiv« tisto, s čimer je v uspešnem ekonomskem sistemu »pač treba računati«.

Zaradi tega vprašanja družbene lastnine in vprašanja ustvarjalnosti pravzaprav ni mogoče ločevati. Obe temi se shajata v točki, v kateri je preseganje zasebniškega motiva izraz istega razvoja kakor preseganje glagola »imeti«, ki je izključevalni izraz zgolj za zasebniško naravnane, monogamne reproduktivne funkcije. Če je ustvarjalnost izraz take osebnostne strukture, ki je osvobodjena pritiskov v hermetično zaprti primarni družini, v kateri se terja slepa identifikacija z očetom, ki pa je sam po drugi strani nosilec agresivno pridobitniških motivov (pa čeprav pogosto ne v lastnem imenu), potem je verjetno, da je ustvarjalnost bistveno višja v takih družbenih strukturah, ki niso vezane na mistifikacijo zasebne lastnine. Zveza med zasebno lastnino, družino in državo je torej jasna.

Ustvarjalec samega sebe

Če torej opažamo, da rahla struktura Ega, ki se pogosto kaže v občutku odtujenosti samemu sebi, postaja temelj ustvarjalnosti v razvitih družbah, potem je to morda vsaj dolgoročno povezano s povratnim vplivom zasebne lastnine na hidravlične pritiske v primarni družini. Kolikor drži, da zasebna lastnina ni le izraz zasebnosti primarne družine, marveč jo v naslednjem krogu na novo poustvarja, bi morala družbena lastnina postati katalizator ustvarjalnosti – pa čeprav samo kot verjetnost na ravni globalne družbe.

Za presojo ustvarjalnosti kakšne kulture je torej odločilno, kako potekajo procesi istovetenja med očetom in sinom. Na tem mestu si drznemo postaviti radikalno trditev, da je bila značilnost ustvarjalnega sunka, ki Evropo še danes vzpostavlja kot kulturni fenomen, v grškem libidinalnem presežku. V četrtem stoletju pr. n. š., torej v zlati dobi helenistične kulture, je na obrobju Sredozemlja nastalo kozmopolitstvo, ki svoje pomembnosti nikakor ni moglo črpati iz ekonomskega uspeha, kar mora biti jasno vsakomur, ki pogleda golo grško skalovje –, marveč je bil, obratno, ekonomski uspeh izraz metafizične vitalnosti. Če je dal Perikles postaviti zid od Aten do Pireja, potem to gotovo ni bilo zgolj iz ekonomskih razlogov. Zanimivo je, da je celo današnja grška miselnost izrazito nad familiarno zasebnostjo, da obstaja v njej istovetenje s pojmom *res publica*, kar vse vodi k drugačnemu kultu duševnosti, zaradi katerega je E. M. Forster trdil, da je normalnost doma v Sredozemlju.

Grki so seveda primer *par excellence* za preraščanje provincialnosti in za tolikšen prodor v kozmopolitnost, da ta pravzaprav že prehaja v neke vrste poetično transcendenco. Pri njej se mešata ne samo imanentno in transcendentno, zemeljsko in nezemeljsko, časno in večno, vsakdanje in nenavadno, marveč tudi značilno, pra-

gmatično in idealno. Prav v grški kulturi je ideja zadobila čutno žarenje, ki se ni nikoli prej ali kasneje, z izjemo renesanse, tako izrazito manifestiralo v zahodni zgodovini, umetnosti in filozofiji.

Počasi torej prihajamo do sklepa, da sta libido in navdih dvojčka, ki ju ni mogoče ločiti. Libido pa ima velike adhezijske sposobnosti, zaradi katerih se na posamezne njegove oblike močno vežejo zelo določeni in precej premočrtni vzorci obnašanja. Natančno toliko, kolikor družbi uspeva preprečevati enodimenzionalno programiranje libidinalne ekonomije, ji uspeva ustvariti takšne družbene okoliščine, ki vsakemu posamezniku ponujajo možnosti za polno udejanjanje zmognosti, ki bi sicer ostajale zgolj abstraktne.

Če se sedaj znova vprašamo o provincialnosti oziroma kozmopolitnosti slovenske družbe, uvidimo, da je vprašanje precej enostavnejše, kakor smo morda prvotno domnevali. O tem, ali je Slovenija predalpska provinca, navsezadnje odloča tolerančnost, s katero posamezniki, skupine, politika, pravo in družbena zavest kot celota dopuščajo posamezniku, da živi lastno življenje.

Slovenska kultura je glede tega napravila velikanske korake, brez katerih tudi kulturno-politično vrenje in preporodovsko navdušenje ne bi bilo mogoče. Testno vprašanje ta trenutek pa je in ostaja, koliko je Slovenec tradicionalni, patriarhalni, cankarjanski kralj na provincialni Betajnovi oziroma koliko se je iz programirane družinske enodimenzionalnosti izvil v samodejnega ustvarjalca samega sebe. Prav ustvarjalnost je prvi pogoj, da stopimo iz kmetijske zavrtosti, temačne malodušnosti in za navdušenje nesposobne nacionalne nergavosti. Nastati mora tako stanje, v katerem bomo Slovenci, z razlogom, drug drugemu postali simpatici do tiste mere, ko se ne bomo več ozirali po tujih vzorih, marveč bomo navdih iskali v lastnih junakih. Na tej ravni postane vprašanje o provincialnosti nepomembno, ker ne gre za to, ali bomo ne glede na svojo maloštevilnost zmogli stopiti v zgodovino ali pa bo vsak od nas v nezavedni prestrašenosti pred lastnimi demoni oponašal brezizrazno, a kompaktno večino.

* * *

Gornje besedilo je v glavnem nastalo pred tremi desetletji. Objavljeno je bilo potem kot eden od esejev v avtorjevi knjigi *Bitje in hrepenenje*. Se je zorni kot na naslovno vprašanje do danes spremenil? Ima gornje besedilo še vedno svojo razlagalno vrednost? Sta nas tako imenovani »svoboda« in »demokracija« napravili za bolj pristne, avtentične, ustvarjalne? Sta sedanji regresiji na zasebno lastnino in pogoltnost kot edini vrednoti sprostili posameznikovo ustvarjalnost? Smo danes bolj spodobna družba, kot smo bili v osemdesetih letih prejšnjega stoletja? Če smo se prej zgražali nad »negativno selekcijo«, kakšne vrste posamezniki pa so danes priplavali na površino? Je bilo smiselno za to, kar danes po vsem tem danes smo in imamo, demontirati »samoupravni socializem«, »družbeno lastnino nad produkcijskimi sredstvi«, Jugoslavijo? Zakaj in kako se je ta demontaža sploh zgodila?

V življenju je že tako, da se dá o stvareh trezno razmišljati šele po tem, ko so se že zgodile. ■

Dr. Boštjan M. Zupančič, predsednik Trejtjega senata Evropskega sodišča za človekove pravice v Strasbourgu
zupancic.bostjan@neuf.fr

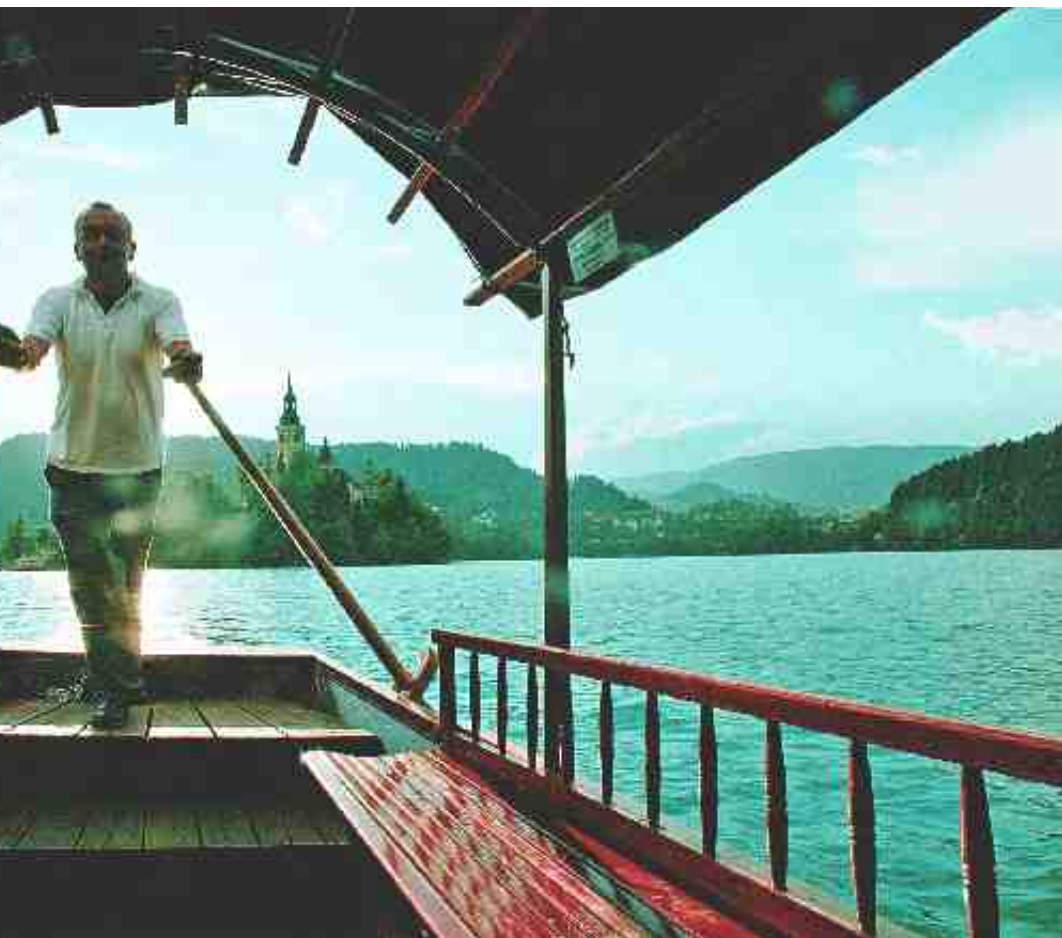

Foto Jure Eržen

bi si pred drugimi izbojeval podobo, naslikano z lastnimi dejanji, in da bi navsezadnje sploh imel svoj obraz tudi zase?

Pojem alienacije, odtujenosti, je šele s Feuerbachom pridobil sociološki pomen. Pred tem je odtujenost veljala za nesorazmerje med človekom in med tistim, kar je bilo v zasnovi v njem božjega. Tudi v marksistični teoriji je imela alienacija osrednji pomen; Marx izhajal iz domneve, da izpopolnjevanje materialne proizvodnje vodi k vedno hujši odtujenosti delavca, ki popolnost proizvoda plačuje z lastno neizpoljenostjo: bolj ko je izpopolnjen proizvod, bolj je delavec odtujen.

Ironija je seveda, da ravno ta marksistična teza teži kapitalistični red, v katerem je danes kristalno jasno, da je gospodarski sistem prišel do točke, ko lahko raste samo iz izvirno produktivnega odnosa do sveta, iz samobitne ustvarjalnosti, ne pa iz gole mentalne (kje šele fizikalne) reprodukcije in reproduciranega »znanja«.

Odtujenost je pa negativ ustvarjalnosti. Nepristen človek a priori ne more biti ustvarjalen. Kdor laže drugim, laže sam sebi. Ustvarjalnost ni intelektualno reproduktivna funkcija, marveč je lahko le izraz celotne osebnosti, ki mora biti predvsem pristna, ki ne sme biti zavrta in mora pripadati sama sebi.

Zgodovina in civilizacija sta ljubici ustvarjalnega človeka

In če slovenski pesnik govori o erotični zavezanosti literaturi, potem ta zavezanost ni nič drugačna od tistega erosa, ki je potre-

zivni zavezanosti svetu.

Stopimo z metaforo še korak dlje in postane nam jasno, da sta zgodovina in civilizacija ljubici ustvarjalnega človeka. Grobo povedano se ljudje, to pa Freud sam kar naravnost pove, delé v dve vrsti. Na eni strani je neskončna množica tistih, ki ustvarjajo genetični *pool*, v katerem se rekombinirajo značilnosti človeške vrste, na drugi strani pa so genetične kombinacije, se pravi posamezniki, ki so s svojo ustvarjalnostjo segli nad poprečje zadovoljnih. Prvo serijo zaznamuje glagol »imeti«, drugo pa glagol »biti«.

Sprašujem se, ali je stvar v resnici že biološko določena (čeprav tudi sociobiologija nikakor ne vztraja pri tem stališču) ali pa je psihološki proces v primarni družini tisti, ki določa ustvarjalni domet. Klinične izkušnje kažejo, da pri visoko inteligentnem otroku prej pride do odtujene strukture osebnosti. To je morda posledica večje občutljivosti, ki otroku preprečuje naivno istovetenje s starši. S tem je prekinjen proces, ki pri drugih otrocih povzroči preveč rigidno strukturo Ega, z njo pa enodimenzionalne nazore. Zakaj je torej Harry Potter, deška različica Alice v čudežni deželi, danes tako priljubljen?

Lastnina in ustvarjalnost

Ta ena dimenzija je navadno pridobitniško-zasebniška naravnost. Pogoltnost že po svoji antropološki funkciji rabi navsezadnje enemu samemu nagonu – enostavni reprodukciji. Je današnja psevdourbana pogoltnost v Sloveniji kaj drugačna od tiste, ki sta jo opisovala Stritar in